

ХОРОШЕНЮК О. В.,кандидат наук з державного управління,
адвокат,доцент кафедри права та публічного
адміністрування*(Хмельницький кооперативний
торговельно-економічний інститут)*

УДК 347.615

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.19>**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ОСОБИ НЕДІЄЗДАТНОЮ**

У статті розглянуто окремі аспекти інституту визнання фізичної особи недієздатною за національним законодавством України. Питання психічного здоров'я фізичної особи завжди перебувало у центрі уваги суспільства. Це грань етики, медицини, права, сімейних відносин. Особливої гостроти дані питання набувають в умовах сьогодення, коли ми перебуваємо в умовах постійного конфлікту, підсиленого війною, втратами близьких, вимушеними розлуками. Безумовно, велике значення у порушених питаннях відіграє практична психологія і робота фахівців даної сфери. Однак, саме у даному дослідженні розкриваються теоретичні та практичні аспекти підстав та порядку визнання особи недієздатною як правової категорії.

Підстави визнання фізичної особи недієздатною містяться у статті 39 Цивільного кодексу України згідно з якою фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Таким чином, законодавець визначив, що єдиною підставою для визнання особи недієздатною є стан її психічного здоров'я. До того ж, це має бути хронічний, стійкий психічний розлад.

При цьому, Закон України «Про психіатричну допомогу» містить поняття «психічні розлади» та «тяжкий психічний розлад».

На відміну від підстав визнання фізичної особи недієздатною, які визначені матеріальним правом (Цивільним кодексом України), порядок визнання особи недієздатною регулюється нормами цивільного процесуального права.

Зауважу, що процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі.

Оскільки єдиними підставами визнання особи недієздатною є хронічний, стійкий психічний розлад, у такій категорії справ обов'язковим є проведення судово – психіатричної експертизи. Саме судова психіатрія визначає ступінь розуміння, усвідомлення особою своєї поведінки, відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми, суспільством, законом

Аналізується питання зловживання правом з боку заінтересованих осіб, особливо в період воєнного стану. Здійснено моніторинг відповідних судових рішень.

Звертається увага на доцільності прийняття окремого законодавчого акта, що дозволить забезпечити єдиний підхід до соціальних та організаційних засад і гарантій державної політики з питань опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами. У даному законодавчому акті доречно визначити

завдання, основні принципи опіки над повнолітніми недієздатними особами; чітко встановити повноваження органів опіки та піклування; детально регламентувати права та відповідальність повнолітніх недієздатних осіб. Вноситься пропозиція запровадження обліку повнолітніх недієздатних осіб, з метою, в першу чергу, захисту прав осіб, визнаних недієздатними. Обґрунтовується необхідність у визначенні чітких критеріїв до опікуна недієздатної особи, а також прав, обов'язків, повноважень опікуна, припинення повноважень щодо здійснення опіки над недієздатною особою.

Ключові слова: фізична особа, визнання особи недієздатною, опіка, опікун, встановлення опіки над недієздатною особою.

Khorosheniuk O. V. Separate issues of recognition a person as incapacitated

Separate aspects of the institution of recognition an individual as incapacitated under the national legislation of Ukraine have been considered in the article. The issue of mental health of an individual has always been in the center of attention of society. This is the facet of ethics, medicine, law, and family relations. These issues have become especially acute nowadays, when we are in conditions of constant conflict, intensified by war, loss of loved ones, and forced separations. Undoubtedly, practical psychology and the work of specialists in this field play a great role in the issues raised. However, it is in this study that the theoretical and practical aspects of the grounds and procedure for recognition a person incapacitated as a legal category have been revealed.

The grounds for recognition an individual as incapacitated are contained in Article 39 of the Civil Code of Ukraine, according to which an individual may be recognized as incapacitated by the court if, due to a chronic, persistent mental disorder, he is unable to realize the meaning of his actions and (or) manage them.

Thus, the legislator determined that the only ground for declaring a person incapacitated is the state of his mental health. In addition, it must be a chronic, persistent mental disorder.

At the same time, the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" contains the concepts of "mental disorders" and "severe mental disorders".

In contrast to the grounds for recognition an individual as incapacitated, which are defined by substantive law (Civil Code of Ukraine), the procedure for recognition a person as incapacitated is governed by the rules of civil procedural law.

One should note that not all relatives of such a person have the procedural legal personality to submit an application for declaring a person incapacitated, but only family members, including close relatives.

Since the only grounds for declaring a person incompetent are a chronic, stable mental disorder, in this category of cases, a forensic psychiatric examination is mandatory. It is forensic psychiatry that determines the degree of understanding, awareness of a person's behavior, responsibility for his actions before other people, society, the law.

The issue of abuse of rights by interested parties, especially during the period of martial law, has been analyzed. Monitoring of relevant court decisions has been carried out.

Attention has been paid to the expediency of adopting a separate legislative act that will ensure a unified approach to the social and organizational principles and guarantees of state policy on guardianship and care of adults with disabilities. In this legislative act, it is appropriate to define the tasks, the main principles of guardianship of adult incapacitated persons; to clearly establish the powers of guardianship and guardianship bodies; to regulate in detail the rights and responsibilities of adult

incapacitated persons. A suggestion has been made to introduce registration of adult incapacitated persons, with the aim, of protecting the rights of persons recognized as incapacitated. The need to define clear criteria for the guardian of an incapacitated person, as well as the rights, duties, powers of the guardian, termination of powers to exercise guardianship over an incapacitated person has been substantiated.

Key words: *individual, recognition of a person as incapacitated, guardianship, guardian, establishment of guardianship over an incapacitated person.*

Вступ. Питання психічного здоров'я фізичної особи завжди перебувало у центрі уваги суспільства. Це грань етики, медицини, права, сімейних відносин. Особливої гостроти дані питання набувають в умовах сьогодення, коли ми перебуваємо в умовах постійного конфлікту, підсиленого війною, втратами близьких, вимушеними розлуками. Безумовно, велике значення у порушених питаннях відіграє практична психологія і робота фахівців даної сфери.

У даній статті я свідомо не хочу висвітлювати питання етики, медицини та психології, оскільки не є фахівцем у даній сфері, а маю намір розкрити теоретичні та практичні аспекти підстав та порядку визнання особи недієздатною як правової категорії.

Дослідженню даного питання приділено багато уваги такими вченими як Кравцов С., Блажесв В.Д., Фурса С.Я., Комаров В.В., Світлична Г.О.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення поняття, підстав та порядку визнання особи недієздатною, поновлення особи у дієздатності. Виокремлення окремих проблемних питань, що виникають під час судового розгляду справ про визнання особи недієздатною, зокрема, під час проведення судово – психіатричної експертизи. Дослідження права на доступ до правосуддя у разі ініціювання нею цивільного провадження щодо поновлення у дієздатності. Аналіз окремих аспектів зловживання правом в означеній темі.

Результати дослідження. Підстави визнання фізичної особи недієздатною містяться у статті 39 Цивільного кодексу України [1] згідно з якою фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Таким чином, законодавець визначив, що єдиною підставою для визнання особи недієздатною є стан її психічного здоров'я. До того ж, це має бути хронічний, стійкий психічний розлад.

При цьому, Закон України «Про психіатричну допомогу» містить поняття «психічні розлади» та «тяжкий психічний розлад».

Так, термін психічні розлади, згідно зі статтею першою вказаного Закону вживається у такому значенні: розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. Під тяжкими психічними розладами законодавець розуміє розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку [2].

На відміну від підстав визнання фізичної особи недієздатною, які визначені матеріальним правом (Цивільним кодексом України), порядок визнання особи недієздатною регулюється нормами цивільного процесуального права.

Так, відповідно до Глави 2 Цивільного процесуального кодексу України заява про визнання фізичної особи недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у закладі з надання психіатричної допомоги – за місцем знаходження цього закладу [3].

Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.

Зауважу, що процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі. Така позиція знайшла своє підтвердження і у практиці Верховного суду. Так, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 лютого 2024 року у справі № 372/3474/21 колегія суддів зауважує, що процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі (частина третя статті 296 ЦПК України). Близькі родичі – це фактично особи, які мають особливі права та обов'язки через тісні стосунки між собою. ОСОБА_3 як встановлено судами попередніх інстанцій, є троюрідною сестрою ОСОБА_6, згідно з визначенням у законодавстві України переліком таких осіб, не входить до числа його близьких родичів та не може діяти всупереч діям та намірам матері ОСОБА_6. Встановивши, що суд першої інстанції не мав правових підстав для розгляду по суті заяв осіб, які не наділені процесуальною правосуб'єктністю, визначеною частиною третьою статті 296 ЦПК України, суд апеляційної інстанції законно та обґрунтовано на підставі положень частини п'ятої статті 367 ЦПК України переглянув справу окремого провадження у повному обсязі (Джерело: <https://tinyurl.com/22ft472b>).

Оскільки єдиними підставами визнання особи недієздатною є хронічний, стійкий психічний розлад, у такій категорії справ обов'язковим є проведення судово – психіатричної експертизи. Саме судова психіатрія визначає ступінь розуміння, усвідомлення особою своєї поведінки, відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми, суспільством, законом.

На момент призначення судово – психіатричної експертизи в учасників процесу існує лише сумнів у психічній повноцінності особи, і є лише припущенням про наявність в особи психічного розладу, здатного вплинути на юридично значиму поведінку цієї особи.

Проведений аналіз ресурсу «Судова влада України» дає підстави стверджувати, що, як правило, суди України, призначаючи судово- психіатричну експертизу, в своїх ухвалах ставлять перед експертом наступні запитання: «1) Чи страждає (хворіє) ОСОБА на психічну хворобу? 2) Чи розуміє ОСОБА значення своїх дій та чи може керувати ними?»

Цікавою з точки зору правозастосовчої практики є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 червня 2024 року у справі № 175/1741/18. Встановивши, що ОСОБА_1 не виконала ухвалу Дніпровського апеляційного суду від 15 лютого 2023 року, якою її зобов'язано забезпечити безперешкодний доступ судових експертів Державної установи «Інститут психіатрії, судово – психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків Міністерства охорони здоров'я України» до ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, за її місцем перебування, у зв'язку із чим у справі не було проведено повторної судово – психіатричної експертизи, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відсутність підстав для задоволення заяви ОСОБА_1 про визнання фізичної особи недієздатною. При цьому судом правильно застосовано положення статті 109 ЦПК України, відповідно до якої у разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд, залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні. Суд апеляційної інстанції правильно врахував висновки Верховного Суду, викладені у постанові від 29 вересня 2021 року у цій справі, характер правовідносин та ухилення заявника від проведення повторної судово – психіатричної експертизи при новому розгляді в суді апеляційної інстанції, та дійшов висновку про відмову у задоволенні заяви ОСОБА_1 про визнання ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, недієздатною у зв'язку із недоведеністю вимог (Джерело: <https://tinyurl.com/mtuc676h>).

Справа про визнання особи недієздатною розглядається за участю захисника, представника органу опіки та піклування та особи, стосовно якої здійснюється вирішення справи про визнання недієздатною. Вимога щодо участі такої особи може не дотримуватися за умов неможливості її присутності під час судового засідання за станом здоров'я або її присутності у режимі відеоконференції за умов перебування у спеціалізованому закладі.

Як правило, участь захисника у такій категорії справ, забезпечується через відповідні центри з надання безоплатної правничої допомоги, які діють відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [4]. Згідно з пунктом 24 частини першої статті 14 означеного закону особи, стосовно яких суд розглядає справи про визнання фізичної особи недієздатною, поновлення цивільної дієздатності недієздатних фізичних осіб мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу протягом розгляду справи в суді.

Згідно зі статтею 300 Цивільного процесуального кодексу України суд, ухвалюючи рішення про визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй опікуна.

Саме на опікуна покладається обов'язок діяти від імені та в інтересах недієздатної особи, в тому числі під час вчинення будь-якого виду правочину.

Опікун призначається за його заявою переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна. Фізичній особі може бути призначено одного або кількох опікунів або піклувальників (стаття 63 ЦК України).

Відповідно до частини першої статті 67 ЦК України опікун зобов'язаний дбати про підопічного, про створення йому необхідних побутових умов, забезпечення його доглядом та лікуванням.

При призначенні опікуна важливі і обов'язково повинні враховуватися особисті приязні взаємини між опікуном і підопічним, що забезпечить нормальне життєзабезпечення підопічного. Можливість особи здійснювати повноваження опікуна перевіряються органом опіки та піклування, який висловлює пропозиції про доцільність призначення опікуна.

Верховний суд у постанові від 07 квітня 2022 року у справі № 712/10043/20 (провадження № 61-21311св21) зазначив, що призначення опікуна недієздатної особи здійснюється за поданням органу опіки та піклування, яке повинне відповідати вимогам закону щодо його обґрунтованості та змісту, має бути подано в належній процесуальній формі згідно вимог ЦПК України. При внесенні подання орган опіки та піклування має якнайкраще врахувати інтереси особи, над якою встановлюється опіка (Джерело: <https://cutt.ly/130iYO>).

З метою забезпечення єдиного підходу до соціальних та організаційних засад і гарантій державної політики з питань опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами цивільна дієздатність якої обмежена пропонуємо врегулювати означені питання окремим законодавчим актом. У даному законодавчому акті доречно визначити завдання, основні принципи опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами цивільна дієздатність якої обмежена. Чітко встановити повноваження органів опіки та піклування; детально регламентувати права та відповідальність повнолітніх недієздатних осіб. Доречно запровадити облік повнолітніх недієздатних осіб, з метою, в першу чергу, захисту прав осіб, визнаних недієздатними. З іншого боку, є необхідність у визначенні чітких критеріїв до опікуна недієздатної особи, а також прав, обов'язків, повноважень опікуна, припинення повноважень щодо здійснення опіки над недієздатною особою.

Проте, є і зловживання правом в означеній сфері, а також порушення принципу добросовісності. Для прикладу, стаття 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» до осіб, які мають підстави відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації відносить, в тому числі, опікунів осіб, визнаних судом недієздатними [5].

Станом на сьогоднішній день, має місце прийняття судами України (у даній статті аналізується судова практика у межах Хмельницької області) судових рішень, якими відмовляється особам чоловічої статі у призначенні їх опікунами недієздатних осіб. Так, у мотивувальній частині рішення Полонського районного суду Хмельницької області від 09 травня 2024 року по справі № 681/444/24, суд зауважує, що станом на сьогоднішній день саме орган опіки та піклування на підставі звернення особи чоловічої статі призовного віку із заявою про призначення його опікуном недієздатної особи, враховуючи введений у державі воєнний стан та закріплений статтею 65 Конституції України обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, повинен з'ясувати необхідність такого,

уникаючи можливих зловживань в цьому напрямку, та належним чином мотивувати свій висновок про можливість призначення особи опікуном та, перш за все необхідність такого призначення. Окрім того, суд наголосив, що умови існування в Державі можуть визначати домінування суспільного інтересу над приватним, що характерно для сучасної України, яка перебуває зараз в стані війни з російською федерацією (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118909202>).

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що визнання особи недієздатною, встановлення над нею опіки, були та залишаються ключовою темою для дослідження у цивільному праві України. На підставі проведеного аналізу судової практики, констатовано наявність зловживань при визнанні особи недієздатною та встановленні над нею опіки. Автором доводиться необхідність прийняття окремого законодавчого акта, яким буде визначено завдання, основні принципи опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами, встановлено повноваження органів опіки та піклування; детально регламентовано права та відповідальність повнолітніх недієздатних осіб, а також пропонується запровадити облік повнолітніх недієздатних осіб, з метою, в першу чергу, захисту прав осіб, визнаних недієздатними.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про психіатричну допомогу від 22 лютого 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Про безоплатну правничу допомогу від 2 червня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII /96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

